

## واکاوی مبانی قرآن کریم پیرامون بهره‌گیری از تفاوت‌های مذهبی

عباس بخشنده بالی\*

تاریخ دریافت: ۹۶/۵/۶

محمدابراهیم بخشنده\*\*

تاریخ پذیرش: ۹۶/۹/۱۴

### چکیده

قرن‌ها است که دشمنان و دولت‌های استکباری، تفرقه میان مذاهب و اقوام اسلامی را به عنوان راهبرد اصلی خود در تقابل با خاورمیانه قرار داده، و متأسفانه با غفلت و عدم بصیرت بعضی از ملت‌ها و دولت‌های اسلامی، خبر جنگ و کشتار مسلمان‌ها به دست یکدیگر به خبر اول رسانه‌ها در سرتاسر جهان تبدیل شده است. از منظر قرآن کریم وجود تفاوت و اختلاف امری طبیعی بوده و فوائد فراوانی از این تفاوت حاصل می‌شود که از جمله آن‌ها می‌توان به تحقق علم و معرفت، امکانپذیر بودن آزمایش و امتحان، عملی شدن آزادی و اختیار، بی‌فایده نبودن ارسال انبیاء، ثواب و عقاب، بهشت و جهنم و امثال این‌ها اشاره نمود. این پژوهش که با روش توصیفی-تحلیلی نگارش گردید، در پی واکاوی مبانی قرآن کریم در مسأله پرهیز از تفرقه در اقوام و مذاهب اسلامی است که به این نتیجه می‌رسد که این اختلاف‌ها، وسیله و مقدمه است و هرگز نباید به عنوان هدف و غایت تلقی شود و وظیفه انسان‌ها این است که به اندازه توان خود فاصله‌ها و اختلاف‌ها را نسبت به مذاهب دیگر اسلامی کاهش داده و با گفت‌وگویی احسن تفرقه را از خود دور نمایند.

**کلیدواژگان:** قرآن کریم، مذاهب اسلامی، تمایزها، بصیرت، وحدت.

## مقدمه

وقتی علل و اسباب زوال و انحطاط تمدن‌ها و فرهنگ‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهیم، یکی از عمده‌ترین آن‌ها را در تفرقه و اختلاف میان فرقه‌ها و دسته‌ها می‌یابیم. دین مبین اسلام همواره در معرض این خطر قرار داشته و امروز بیش از هر زمان دیگر، از طریق این آفت در معرض تهدید قرار دارد. قدرت‌های بزرگ و مدعیان جامعه جهانی در حالی که خود در صدد افزایش وحدت و تشکل پیمان‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی، اجتماعی و صنعتی هستند اما از راه‌های گوناگون، ایجاد تفرقه و اختلاف میان کشورها و فرقه‌های اسلامی و ملی را حمایت و تعقیب می‌کنند. به عنوان نمونه، تفکیک میان شیعه و سنی، عرب و عجم، ترک و کرد و بلوچ و ترکمن از جمله ترفندهای معروف برای تضعیف ایران اسلامی است. /امام خمینی(ره) طرح اختلاف و دامن زدن آن بین فرقه‌های مسلمان را توطئه‌ای شیطانی تلقی می‌کرد و آن را خیانتی می‌دانست که از سوی دشمنان طراحی شده است. وی بارها تصریح کرد که اگر کسی به هر نحو در تشدید اختلاف میان مسلمین شود، او یا جاهل است و یا خائن به مسلمانان می‌باشد. وی به استناد آیه ﴿واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا﴾ (آل عمران / ۱۰۴) و نیز روایت «ید الله مع الجماعة» (ترمذی، ۱۰۴۳، ج ۹: ۱۰) بارها تأکید داشت که با تفرقه عنایت و لطف الهی کم می‌شود و حضرت حجت(عج) نگران می‌گردد(مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام(ره)، ۱۳۸۶: ۲۶). در این نوشتار که با شیوه توصیفی - تحلیلی نگارش شده، قصد داریم فلسفه اختلاف میان مذاهب را در قرآن مورد بحث و بررسی قرار داده و با بهره‌گیری از تبیین و تفسیری که از این آیات به عمل آمده، وظایف هر مسلمانی را در قبال این ترفندها یادآوری نمائیم. هرچند در نوشتارهای گوناگونی به دیدگاه قرآن درباره وحدت اسلامی توجه شده و در تفاسیر و کتب علوم قرآنی مورد بررسی قرار گرفته است، ولی نظمی که در عناوین و نوشتار کنونی وجود دارد مشاهده نشده است.

## عمومیت تفاوت‌ها در ادیان

درست است که مسلمانان به دو فرقه شیعه و سنی تقسیم شده و هر فرقه نیز به دسته‌ها و شاخه‌های کوچک‌تری تقسیم می‌گردد، اما این امر تنها به دین اسلام

اختصاص ندارد، بلکه همه ادیان و مکاتب را در بر می‌گیرد و چه بسا اختلافاتی که در دیگر مذاهب وجود دارد، از اختلافات موجود در اسلام بسی عمیق‌تر و گسترده‌تر است؛ به عنوان مثال، اشاره مختصری می‌کنیم به اختلاف‌هایی که در ادیان زنده و مشهور جهان وجود دارد. ادیان زنده جهان را می‌توان بر اساس ترتیب زمانی به ادیان ذیل تقسیم نمود: هندو، یهودیت، شینتو، زرتشت، تائو، جاینی، بودا، کنفوسیوس، مسیحیت، اسلام، سیک(ر.ک: هیوم، ۱۳۷۴: ۳۱). در دین هندو فرقه‌های متعددی وجود دارد. دو گروه اصلی خدایانی چون ویشنو و شیوا را می‌پرستند و حداقل ۵۹ فرقه فرعی و زیرشاخه یافت می‌شود که هر یک از آن‌ها نماینده نگرش متفاوتی از نظر فلسفی و علمی هستند. در هند بیش از ۱۵۰۰ زبان و گویش مادری یافت می‌شود. دین جاینی به دو فرقه سنتی سپید جامگان(اشوتا مبارا) و آسمان جامگان(دیگ امبره) تقسیم می‌شود که فرقه اول در نیمه جنوبی هند و فرقه دوم در مناطق خنک‌تر شمال کوه‌های ویندیا زندگی می‌کنند. فرقه سپید جامگان خود حداقل به ۴۸ گروه کوچک‌تر منشعب می‌گردد. فرقه سومی به نام غیر بت پرست بعداً ایجاد شده که خودش به ۱۱ دسته فرعی تقسیم می‌گردد(ر.ک: همان: ۸۱). شینتو که دین ملی ژاپن است به فرقه‌های متعددی تقسیم می‌شود. شینتوی خالص شامل سه گروه فرعی‌تر، فرقه مبتنی بر دین کنفوسیوس شامل دو دسته، فرقه مبتنی بر پرستش کوه دارای سه گروه، فرقه معتقد به تطهیر و خلوص شامل دو گروه و فرقه مداوای ایمان دارای سه دسته جزئی‌تر هستند(ر.ک: همان: ۲۳۹). یهودیت دارای فرقه‌های مختلفی است که عمده‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: اومانیست، جنبش نو سامان‌گرایی، غیر سنتی، تجدیدگرا، صدوقیان، فریسیان، اسنیان، ابیونیان، سامریان، یهودیان مسیحی و غیره(توفیقی، ۱۳۸۴: ۱۱۶).

مسیحیت نیز مانند هر دین دیگری، فرقه‌های متعددی دارد که سه فرقه بزرگ آن‌ها کاتولیک، ارتدکس و پروتستان نامیده می‌شود. از حدود ۵۰۰ سال پیش تاکنون فرقه پروتستان به گروه‌های فرعی بی‌شماری منشعب شده است. پروتستان‌ها ایرادات زیادی به فرقه کاتولیک گرفته‌اند که به عنوان نمونه می‌توان به اعلامیه ۹۵ ماده‌ای اشاره کرد که *مارتین لوتر* در سال ۱۵۱۷ میلادی منتشر کرده و آموزه‌های کاتولیک‌ها را مورد تردید و مخالفت قرار داد(ر.ک: همان: ۱۹۷). اما شورای جهانی کلیسا مرتب بر وحدت

میان مسیحیان تأکید داشته است. در آیین زرتشت هم، این اختلافات مشاهده می‌شود. مثلاً در این باره که آیا یک هستی ازلی وجود دارد و یا دو هستی؟، تفاوت عمده‌ای میان مکتب منشی (اخلاقی) و مکتب آفرینشی وجود دارد. مکتب آفرینشی معتقد است که سپنتامینیو خوبی‌ها را می‌آفریند و انگره مینیو که ضد آن است، نسبت به آفرینش بدی‌ها اقدام می‌کند و لذا دو هستی ازلی وجود دارند و اهریمن، واقعیتی خارجی است و مستقل از انسان است، اما در مقابل، مکتب اخلاقی معتقد است که یک هستی ازلی وجود دارد و اهریمن پدیده‌ای اندیشه‌ای است که الگوی رفتاری آدمی می‌باشد. دوگانگی از نظر این دیدگاه، پدیده‌ای فکری است که نخست در اندیشه و سپس در گفتار و کردار آدمی نمودار می‌شود (مهر، ۱۳۸۴: ۷۷).

### طبیعی بودن تفاوت‌ها

مردم در استعدادهای روحی و جسمی، ترکیبات بدنی، وراثت، طبایع و سلیقه‌ها و قوه عقل با هم اختلاف دارند و این اختلافات با ضمیمه شدن اختلافاتی که ناشی از محیط آب و هوا و فرهنگ و آداب و سنن است، انگیزه‌هایی برای روابط اجتماعی و به طور کلی زندگی فراهم می‌گردد (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۱: ۹۵). تفاوت‌ها علل و عوامل طبیعی دارد و با تغذیه و شرایط اجتماعی و محیطی و نیز با وراثت و انتخاب و اختیار انسان‌ها مرتبط است. در آیه ۲۲ سوره مبارکه روم از اختلاف در گفتار و نژاد انسان‌ها به عنوان یکی از نشانه‌ها و آیات الهی یاد شده است:

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْوَأَنَاءِ كَمَا فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ

لِلْعَالَمِينَ﴾

از نظر قرآن (ر.ک: البقرة/ ۲۱۳)، اختلاف و درگیری بین انسان‌ها امری اجتناب ناپذیر است. یکی از عوامل بعثت انبیای الهی نیز عبارت از رفع اختلافات میان مردم بیان شده است. با آنکه جنگ و درگیری از نظر انسان بهره مند از فطرتی سالم، امری نکوهیده و ناپسند است، اما بعضی از انسان‌ها به حقوق خویش قانع نیستند و منافع خود را در هرج و مرج، ناامنی، تصاحب اموال، و تجاوز به حریم دیگران پی می‌گیرند و لذا جنگ نکوهیده نیز گاهی ضرورت می‌یابد.

در آیات مختلفی از قرآن کریم بر طبیعی و خدا خواسته بودن این اختلاف‌ها تأکید شده است. در آیه ۱۲ سوره مبارکه حجرات آمده است:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ﴾

کلمه «شعوب» جمع شعب بر وزن صعب و «قبائل» جمع قبیله است. بیش‌تر مفسرین معتقدند که شعب از قبیله بزرگ‌تر و گسترده‌تر است (مکارم شیرازی، بی تا، ج ۲۲: ۱۹۷). نیز در آیه ۱۴۹ سوره مبارکه انعام می‌خوانیم که: ﴿فَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾؛ و اگر او می‌خواست، همه شما را هدایت می‌کرد. همین مضمون را در آیه ۴۸ سوره مبارکه مائده هم می‌بینیم: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾؛ و اگر خدا می‌خواست همه شما را امت واحدی قرار می‌داد. نیز در آیه ۹۳ سوره مبارکه نحل هم می‌خوانیم: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾. همچنین در آیه ۱۱۸ سوره مبارکه هود آمده است: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ﴾؛ و اگر پروردگارت می‌خواست، همه مردم را امت واحد قرار می‌داد، ولی آن‌ها همواره با هم اختلاف دارند، مگر کسی را که پروردگارت رحم کند. به عبارتی دیگر، کافی است خداوند متعال اراده انجام کاری را بکند. در خصوص ذات باری اینگونه است که به هر چه بگوید: «باش پس می‌شود» و هیچ مخالفی در کار نخواهد و نتواند بود ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ (یس/۸۲). لذا اگر خدای متعال اراده می‌کرد که اختلافات رفع شود، در آن صورت هیچ اختلافی در عالم یافت نمی‌شد همانگونه که در عالم مجردات و فرشتگان اینگونه است و تضاد و تزاومی در عالم آن‌ها وجود ندارد.

## فواید تفاوت‌ها

تفاوت‌های موجود در ادیان و فرقه‌ها فواید و مزایای زیادی دارد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها به چند مورد اشاره می‌کنیم:

### ۱. لازمه امتحان و آزمایش

تفاوت لازمه امتحان و آزمایش است. در آیه ۴۸ سوره مبارکه مائده آمده است ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾؛ و اگر خدا می‌خواست همه شما را امت واحدی قرار می‌داد، ولی خدا می‌خواهد شما را در آنچه به شما ارزانی داشته

ببازماید، پس در نیکی‌ها بر یکدیگر سبقت گیرید. لازمه تحقق اختیار انسان‌ها و تصمیم‌گیری آن‌ها و نیز آزمون و آزمایش آن‌ها، این است که در میان آن‌ها تفاوت و اختلاف باشد. اصولاً جهان مادی جهان حرکت و تغییر و اختلاف است و چاره‌ای غیر از آن نیست. انسان نیز مادامی که در این دنیا به سر می‌برد و روح او در قالب جسم قرار دارد و با آن متحد و همراه است، دارای تغییر تدریجی و حرکت است. البته متغیر بودن بعد جسمانی به ثبات و تجرد امور روحانی و علم خدشه‌ای وارد نمی‌سازد (همان: ۲۰۶؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۵۵). برای اینکه انسان در معرض امتحان و آزمایش قرار گیرد، لازم است راه‌های مختلفی پیش روی او قرار داشته باشد؛ زمینه‌های متفاوتی برای آزادی عمل و انتخاب و اختیار او فراهم باشد؛ برای او انگیزه‌های زیادی برای ادامه زندگی و خلاقیت و ابتکار و تصمیم‌گیری وجود داشته باشد. بدیهی است که برای تحقق هر یک از این‌ها، وجود تفاوت و اختلاف ضرورت دارد.

## ۲. مقدمه معرفت

علم و معرفت در سایه تفاوت‌ها حاصل می‌گردد. همانگونه که در آیه ۱۳ سوره مبارکه حجرات تصریح شده است که: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا﴾؛ ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید. عالم فرشتگان که عالم سکون و ثبات است، برای آن‌ها امتحان و اختیار و تحصیل علم و معرفت معنا ندارد (ر.ک: الصافات/۱۶۴). تنوع و گسترش علم و شناخت در گرو دگرگونی و کثرت پدیده‌ها و نظام موجود در آن‌ها است. اگر موضوع جدیدی وجود نداشته باشد، اگر روش و غایت جدیدی یافت نشود، علم جدیدی نیز ایجاد نمی‌شود و معرفت نوینی حاصل نمی‌گردد. اگر امروزه بیش از هزارو یکصد رشته علمی در عالم یافت می‌شود و اگر هر علمی تا مرز تخصصی و فوق تخصصی شدن گسترش می‌یابد و اگر هر شاخه علمی در اثر مرور زمان به چند زیرشاخه دیگر منشعب می‌گردد، همه این‌ها نشان‌دهنده تنوع و کثرت پدیده‌ها و موضوعات و پیچیدگی و عمق نظام حاکم بر آن‌ها است. به علاوه، به تصریح خداوند متعال در قرآن کریم (ر.ک: الاسراء/ ۸۵)، علم و شناخت انسان در مقایسه با علم حقیقی و الهی بسیار ناچیز است.

### ۳. تحقق اختیار و آزادی

تفاوت و اختلاف شرط تحقق اختیار و آزادی است. گرچه هدف از خلقت جهان به کمال رساندن و تقرب انسان است، اما این سعادت از روی اکراه و اجبار حاصل نمی‌شود و در اثر انتخاب و اختیار و آزادی اراده تحصیل می‌گردد. بخش اعظم اختلاف میان انسان‌ها ناشی از اعمال اختیاری و آزادی اراده آن‌ها است.

لازمه وجود اختیار در انسان‌ها این است که هر کس خواست، بتواند کافر شود و هیچ مانعی سر راه او وجود نداشته باشد. البته خداوند متعال با اعطای عقل و ارسال پیامبران(ع) حجت را بر انسان تمام نمود و بهانه را از او سلب کرد، اما با این همه، هدایت الهی مستلزم هدایت یافتگی و حقانیت همه مردم و حتی اکثریت آن‌ها نمی‌باشد. اگر خداوند می‌خواست، به راحتی می‌توانست همه انسان‌ها را به زور هدایت نماید(الانعام/۱۴۹)، اما دیگر اختیار و آزادی اراده انسان‌ها معنا نداشت(صادق، ۱۳۸۲: ۳۵۱).

از این رو توقف در اختلاف‌ها و دامن زدن به آن‌ها عین مردودی در آزمون الهی است. کسی که به اختلاف و تفرقه دامن می‌زند بدین دلیل که لازمه زندگی دنیوی است، همانند کسی است که از شیطان پیروی می‌کند و تسلیم هواهای نفسانی می‌گردد بدین سبب که شیطان و هوای نفس را خداوند متعال به طور طبیعی در انسان‌ها خلق نموده است!

تفاوت و اختلاف پدید آمده است تا میزان اراده و مقاومت و تحمل انسان سنجیده شود؛ تا زمینه آزمون و امتحان الهی فراهم گردد؛ تا آدمی با خواست و اراده خویش راه خود را به سوی کمال انتخاب نماید. خدای متعال در آیه ۱۱۸ سوره مبارکه هود می‌فرماید: ﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبِّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ﴾؛ ولی همواره با هم اختلاف دارند، مگر کسی را که پروردگارت رحم کند و برای همین آن‌ها را آفرید. از کسانی که در جوار رحمت و لطف حق قرار گرفته و مشمول هدایت الهی شده‌اند، این اختلاف و تفرقه برداشته می‌شود. بنابراین، هرگز نباید اختلاف و تفاوت را به عنوان غایت خلقت و هدف آفرینش منظور نمود؛ زیرا اختلاف و تفرقه، دعوت خداوند متعال و نیز تکذیب آیات الهی و عذاب دردناک را در پی خواهد داشت.

#### ۴. مقدمه بعثت

تحقق بعثت انبیاء با وجود اختلاف امکان می‌یابد. اگر تفاوت و اختلاف میان انسان‌ها نباشد، حق و باطلی تحقق نمی‌یابد و معنا ندارد که خدای متعال پیامبرانی بفرستد تا انسان‌ها را به راه راست هدایت کرده و از ضلالت و انحراف بازدارند. تعلیم و تعلم انبیاء، بشارت و انداز، ثواب و عقاب، بهشت و جهنم، و وعده و وعید تنها با فرض اختلاف مصداق می‌یابند. در آیه ۶۴ سوره مبارکه نحل آمده است: ﴿وَمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِلتَّبِينِ لِهَذَا الَّذِي اختلفوا فيه﴾؛ ما این کتاب را بر تو نازل نکردیم مگر برای اینکه آنچه را در آن اختلاف کرده‌اند، برای آن‌ها روشن کنی. در آیه ۲۱۳ سوره مبارکه بقره نیز قریب همین مفهوم را ملاحظه می‌کنیم: ﴿فبعث الله النبيين مبشرين ومنذرين وانزل معهم الكتاب بالحق ليحكم بين الناس فيما اختلفوا فيه﴾؛ خداوند پیامبران را برانگیخت تا مردم را بشارت دهند و کتاب آسمانی را، که به سوی حق دعوت می‌کرد، با آن‌ها نازل نمود، تا در میان مردم در باره آنچه اختلاف داشتند، داوری کند.

#### بهره مندی از تفاوت‌ها

مسلمان واقعی اگر بنا دارد از رسول گرامی اسلام (ص) و پیامبران پیشین اطاعت نماید، باید به وحدت میان فرقه‌های معتدل اهمیت بدهد. خداوند در آیه ۲۸۵ سوره بقره می‌فرماید: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا تَفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ یعنی و مؤمنان همه به خدا و فرشتگان خدا و کتب و پیامبران خدا ایمان آوردند و (گفتند): ما میان هیچ یک از پیامبران خدا فرق نگذاریم و همه یک زبان و یک دل فرمان خدا را شنیده و اطاعت کردیم. خدایا ما آمرزش تو را می‌خواهیم و می‌دانیم که بازگشت همه به سوی توست. از طرفی دیگر، طبق دستور خدای تعالی مردان و زنان باایمان یاور و پشتیبان خواهند بود: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ (التوبه/۷۱). نخستین توصیف مؤمن در این آیه تعاون و همکاری نسبت به یکدیگر است. پیامبر اکرم نیز مؤمنان را برادر یکدیگر و مانند پیکری واحد می‌دانند، که اگر عضوی به درد آید اعضای دیگر نیز احساس درد می‌کنند (کلینی، بی تا، ج ۳: ۲۴۲). سید قطب (ر.ک: سید قطب، ۱۴۱۲، ج ۴:



۲۵۳) معتقد است در طبیعت فرد مؤمن یگانگی و همکاری وجود دارد، همگی پشتیبان یکدیگرند و همکاری آن‌ها در کار نیک و جلوگیری از کار ناپسند است. سعدی شیرازی می‌گوید:

بنی آدم اعضای یکدیگرند      که در آفرینش ز یک گوهرند  
چو عضوی به درد آورد روزگار      دگر عضوها را نیابد قرار  
تو کز محنت دیگران بی‌غمی      نشاید که نامت نهند آدمی  
(سعدی شیرازی، ۱۳۶۸: ۴۷)

پیروزی و سربلندی انسان در آزمون الهی، در گرو مبارزه با اختلاف‌ها و غلبه بر تفرقه و در مقابل، ایجاد وحدت و انسجام است. به هر میزانی که مؤمن در پرهیز از اختلاف و تفرقه و ایجاد اتحاد و هماهنگی با امت اسلامی می‌کوشد، به همان میزان از پاداش و ثواب الهی بهرمنند می‌گردد. از نگاه قرآن کریم یکی از دلایل اصلی اختلاف را می‌توان پیروی از شیطان دانست: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾ (البقرة/۲۰۸)؛ ای کسانی که ایمان آوردید همگی در اسلام داخل شوید و از راه شیطان پیروی نکنید همانا او دشمن آشکار شماست. در این آیه، ایمان به عنوان عاملی سودبخش برای ایجاد صلح و آرامش معرفی می‌شود.

در آیه ۹۱ سوره مبارکه مائده، عداوت و تفرقه امری شیطانی معرفی شده و یکی از دلایل حرام بودن شراب و قمار به حساب آمده است: ﴿انْمَا يَرِيْدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ وَيُصْـَدِّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ﴾؛ شیطان می‌خواهد به وسیله شراب و قمار، در میان شما عداوت و کینه ایجاد کند و شما را از یاد خدا و نماز بازدارد. در آیه ۱۰۳ سوره مبارکه آل عمران از مسلمین خواسته شده به وسایل وحدت الهی چنگ زنند و متفرق نشوند: ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾؛ و همگی به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید. در آیه ۱۰ سوره مبارکه حجرات مؤمنان را برادر یکدیگر قلمداد نموده و مسلماً برادری عمیق‌ترین و بهترین پیمان‌ها است: ﴿انْمَا الْمُؤْمِنُونَ اٰخُوَةٌ﴾؛ مؤمنان برادر یکدیگرند. در ادامه آیه سفارش نموده که بین دو برادر صلح و آشتی برقرار نماید ﴿فَاصلحوا بَيْنَ اٰخُوَيْكُمْ﴾؛ پس بین دو برادر خود صلح و آشتی برقرار سازید. در آیه ۴۶ سوره مبارکه انفال از مسلمانان خواسته شده که از نزاع با یکدیگر پرهیز نمایند و در

عوض، به آن‌ها اقتدار و عزت را امر کرده است: ﴿وَلَا تَنَازَعُوا فِي مَالِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ وَصَبِرُوا وَرُوادُكُمْ مِنْكُمْ﴾ و با یکدیگر نزاع نکنید که سست می‌شوید و قدرت شما از میان می‌رود و صبر و استقامت کنید. قرآن کریم غرور و فخر در رنگ و نژاد و قبیله و مال و فرزند و امثال این‌ها را از میان برداشته و در عوض، تقوا و پرهیزکاری را مایه عزت و برتری معرفی کرده است: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاهُ﴾ (الحجرات/۱۳)؛ همانا گرامی‌ترین شما نزد خداوند با تقواترین شما است. تفاوت و اختلاف در امور مذکور صرفاً برای امتحان و زمینه معرفت و بهره‌مندی از مزایای دیگر است و فی‌نفسه هیچ ارزشی ندارد (طبرسی، بی‌تا، ج ۹-۱۰: ۲۰۳؛ جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۷۸).

نکته دیگری که در قرآن کریم به صراحت بیان گردید، گفت و گویای مناسب است. به مقتضای آیه شریفه ﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ (النحل/۱۲۵)، در درجه اول باید میان مسلمانان گفت‌وگو شکل بگیرد تا الگویی برای ادیان دیگر باشد. از قید «الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»، این مطلب استنباط می‌شود که بعضی از جدال‌ها، احسن و برخی غیر احسن هستند. از دید مفسران، مراد از جدال احسن یا بهترین روش مناظره، روشی است که در آن از سخنی که طرف مقابل را به دشمنی بیش‌تر و لجبازی وامی‌دارد، دوری شود و از بی‌عفتی در سخن و توهین به مقدسات طرف مقابل پرهیز گردد و هر دو طرف خواهان روشن شدن حق باشند (ر.ک: طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۷: ۶۶۳؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۸: ۳۷۶؛ طبرسی، همان، ج ۳: ۳۹۲).

در سنت پیامبر اکرم (ص)، مبارزه با اختلاف و پراکندگی جایگاه مهمی داشته است. سیره پیامبر اکرم (ص) معیارهای زندگی قبیله‌ای را که عامل تفرقه و تشتت بود، از بین برد و ایمان و تقوا را به جای آن قرار داد. اگر دین نبی گرامی اسلام (ص) رنگ و بوی نژادی و قبیله‌ای می‌داشت نمی‌توانست به این سرعت در سراسر دنیا از مالزی و اندونزی گرفته تا آفریقا و اسپانیا گسترش می‌یافت، همچنین تا این حد از دست مردم قریش و مکه مورد اذیت و آزار قرار نمی‌گرفت. یکی از اقدامات نخستین رسول اکرم (ص) پس از تأسیس حکومت دینی در مدینه برقرار ساختن پیمان برادری «مواخاة» بین مردم بوده است. تأکید پیامبر اسلام بر این بود که رابطه طایفه‌ای و قبیله‌ای را که بر اساس منافع شکل می‌گرفت، به حق مداری و برادری و تعاون با محوریت امت اسلامی تبدیل نماید.

به علاوه، در اثر قانون اساسی حکومت نبوی که ۱۵ قرن قبل تدوین گردید مسلمانان در زمره ملت واحد محسوب گردیدند، خون همه آن‌ها دارای ارزش یکسانی گردید، احترام به مخالفان و حقوق اقلیت‌ها محفوظ ماند، امتیاز میان مردم برچیده شد و بر احساس مسئولیت آن‌ها در مقابل محرومان تأکید گردید. اسلام به رابطه خویشاوندی و قبیله‌ای جهت الهی و ایمانی داد. اصولاً دیدگاه و اندیشه‌ای که جنبه فرقه‌ای و تعصبی داشته باشد محل است مورد اقبال دیگر فرقه‌ها قرار گیرد. نه تنها اسلام، بلکه همه ادیان بزرگ در سرزمین‌های دیگر بیش از محل اصلی خود مورد پذیرش و استقبال قرار گرفته‌اند. حضرت مسیح در فلسطین متولد شد اما پیروان او بیش‌تر در اروپا هستند، بودا با آنکه در هند اقامت داشت اما پیروان عمده او ساکن چین و تبت و سریلانکا و... هستند، زرتشت در ایران متولد شد ولی پیروان عمده او در گذشته در بلخ و امروزه در هند زندگی می‌کنند. قوم عرب زمان پیامبر به سبب اذیت و آزار او به کرات در قرآن و سنت مورد سرزنش قرار گرفته است. در میان مکاتب غیر دینی نیز وضع به همین ترتیب بوده است. مثلاً با آنکه محل زندگی و فعالیت مارکس و انگلس در آلمان و انگلستان بوده است اما در شوروی سابق و چین بوده که نظریه آن‌ها جنبه عمل پیدا نموده است (مطهری، ۱۳۸۷: ۶۵). نبی اکرم (ص) معتقد بود که خیر و برکت در اتحاد و جماعت است: «فان البركة مع الجماعة» (راشدی، ۱۳۸۰: ۳۷۱). او تأکید داشت که اگر کسی از جماعت و اتحاد مسلمین خارج شده و راه تفرقه و اختلاف را در پیش بگیرد، چنین فردی از عدالت و دین خارج شده است: «من رغب عن الجماعة المسلمین سقط عدالته» و یا «من فارق المسلمین قید شبر فقد خلع ربه الاسلام من عنقه» (همان).

مولای متقیان / امام علی (ع) می‌فرماید: «خدا پیامبر اسلام را زمانی فرستاد که مردم در فتنه‌ها گرفتار شده، رشته‌های دین پاره شده و ستون‌های ایمان و یقین ناپایدار بود. در اصول دین اختلاف داشته، و امور مردم پراکنده بود؛ راه‌هایی دشوار و پناهگاهی وجود نداشت؛ چراغ هدایت بی نور و کوردلی همگان را فراگرفته بود» (دستی، ۱۳۹۱: ۲۹). حضرت علی (ع) در خطبه ۱۹۲ وحدت و هم‌دلی میان امت را نعمتی معرفی می‌کند که از هر ارزش دیگری گرانقدرتر و از هر کرامتی والاتر است: «خداوند بر این امت اسلامی بر وحدت و برادری منت گذارده که در سایه آن زندگی کنند و به حمایت آن پناهنده

شوند، نعمتی که هیچ ارزشی نمی‌توان همانند آن تصور کرد؛ زیرا از هر ارزشی گرانقدرتر و از هر کرامتی والاتر است. بدانید که پس از هجرت، دوباره چونان اعراب بادیه نشین شده‌اید و پس از وحدت و برادری، به احزاب گوناگون تبدیل گشته‌اید» (همان: ۲۸۳). مولانا جنگ و نزاع میان امت‌ها را ناشی از عدم بینش و بصیرت صحیح دانسته و می‌گوید که تعصبات و دشمنی دینی ناشی از جهل و غفلت است. وی در فیه ما فیه می‌نویسد: «گفتم آخر این دین کی یکی بود؟ همواره دو و سه بوده است و جنگ و قتال، قائم میان ایشان. شما دین را یک، چون خواهید کردن؟ یک آنجا شود، در قیامت. اما اینجا که دنیاست ممکن نیست؛ زیرا اینجا هر یکی را مرادی است و هوایی است مختلف. یکی اینجا ممکن نگردد مگر در قیامت که همه یکی شوند و به یک جا نظر کنند و یک گوش و یک زبان شوند» (زمانی، ۱۳۸۲: ۱۱۳). وی معتقد است که ندای خداوند به زبان خاصی نیست و همه اقوام با هر زبان و نژادی آن را می‌شنوند. گوهر ادیان از نظر او یکی است و خود این تعدد نشان می‌دهد که در ورای این اختلافات، حقیقتی واحد وجود دارد.

### نتیجه بحث

وجود تفاوت و اختلاف امری طبیعی و لازمه زندگی دنیوی انسان است. نه تنها در دین اسلام فرقه‌هایی وجود دارد، بلکه همه ادیان به فرقه‌ها و دسته‌های متفاوتی منشعب می‌شوند، و حتی تفاوت و اختلاف بعضی از دیگر ادیان تنوع و عمق بیش‌تری نسبت به اسلام دارد. فواید مهم زیادی از این اختلاف پدید می‌آید که از جمله آن‌ها می‌توان به امکانپذیر شدن آزمایش و امتحان الهی، تحقق آزادی اراده و اختیار، رشد و شکوفایی علم و معرفت، تحقق یافتن بعثت انبیاء، بهشت و جهنم، وعده و وعید و ثواب و عقاب اشاره کرد. همچنین این تفاوت صرفاً مقدمه‌ای برای دستیابی به کمال و سعادت است و می‌باید آن را به عنوان ابزار و وسیله نگریست. به علاوه، وظیفه انسان‌ها در قبال اختلاف، این است که از تفرقه و دشمنی پرهیز کرده و در صدد انسجام و اتحاد برآیند و نسبت به این امر آگاهی داشته باشند که به هر میزان که آن‌ها نسبت به رفع اختلاف با برادران دینی خود بر آیند، به همان میزان از آزمون الهی سربلند و پیروز بیرون می‌آیند.

دستور قرآن کریم و سیره پیامبر اکرم(ص) مبتنی بر اخوت و برادری و مهربانی مسلمانان نسبت به یکدیگر است و درعوض شیطان در تلاش است تا آتش کینه و دشمنی را در میان امت شعله‌ورتر سازد. آیا هنوز وقت آن نرسیده که ملت‌ها و دولت‌های اسلامی از مکر و حيله شیطانی و تفرقه و دشمنی بکاهند و از اوامر الهی و برادری و مهربانی و اخوت پیروی نمایند؟ اگر کنترل و مدیریت لازم در خصوص مکر دشمنان برای تجزیه طلبی، تفرقه و تشدید اختلاف، استقلال طلبی و خودمختاری، وابستگی به بیگانه و غیره صورت گیرد، وجود اقوام مختلف در مناطق مرزی را می‌توان یک نعمت و فرصتی به حساب آورد برای توسعه مبادلات تجاری، توزیع فضای جمعیتی، حفاظت و حراست از مناطق مرزی و رقابت و مسابقه سالم میان اقوام.

## کتابنامه

### قرآن کریم.

نهج البلاغه امیرالمؤمنین (ع). ترجمه محمد دشتی.

آلوسی، محمود. ۱۴۱۵ق، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، تحقیق علی عبد الباری، بیروت: دار الکتب العلمیه.

ترمذی، محمد بن عیسی. ۱۰۴۳ق، سنن الترمذی، تحقیق عبد الرحمن محمد عثمان، بیروت: دار الفکر.

توفیقی، حسین. ۱۳۸۴ش، آشنایی با ادیان بزرگ، چاپ هفتم، قم: سمت.

جوادی آملی، عبد الله. ۱۳۷۸ش، تسنیم، قم: اسراء.

خمینی، روح الله. ۱۳۸۶ش، وحدت از دیدگاه امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام (ره).

سبحانی، جعفر. ۱۳۷۵ش، مدخل مسائل جدید در علم کلام، قم: مؤسسه امام صادق (ع).

راشدی، حسن. ۱۳۸۰ش، نمازشناسی، چاپ دوم، تهران: ستاد اقامه نماز.

زمانی، کریم. ۱۳۸۲ش، میناگر عشق، تهران: نشر نی.

سعدی شیرازی، ابو محمد مشرف الدین. ۱۳۶۸ش، گلستان، تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی، تهران: گوته.

سید قطب، بن ابراهیم. ۱۴۱۲ق، فی ظلال القرآن، چاپ هفدهم، بیروت: دار الشروق.

صادقی، هادی. ۱۳۸۲ش، درآمدی بر کلام جدید، قم: نشر معارف.

طباطبایی، محمدحسین. ۱۳۶۳ش، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی و همکاران، بی جا: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.

طبرسی، فضل بن حسن. بی تا، مجمع البیان، قم: دار المعرفه.

طبری، محمد بن جریر. ۱۴۰۸ق، جامع البیان فی تأویل القرآن، ۱۵مجلد، بیروت: دار الفکر.

فیض کاشانی، ملا محسن. ۱۴۱۵ق، تفسیر الصافی، تهران: انتشارات صدرا.

کلینی، محمد بن یعقوب. بی تا، اصول کافی، ترجمه و شرح جواد مصطفوی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اهل بیت.

مصباح یزدی، محمدتقی. ۱۳۷۸ش، معارف قرآن، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

مطهری، مرتضی. ۱۳۸۷ش، خدمات متقابل اسلام و ایران، چاپ سی و ششم، تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی. ۱۳۷۲ش، مجموعه آثار، جلد ۱ و ۴، قم: صدرا.

مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. بی تا، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

مهر، فرهنگ. ۱۳۸۱ش، فلسفه زرتشت، چاپ چهارم، تهران: نشر جامی.  
هیوم، رابرت. ۱۳۷۴ش، ادیان زنده جهان، ترجمه عبد الرحیم گواهی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

## Bibliography

Holy Quran.

Nahj al-Balaghah, Amir al-Mu'minin Ali, translation by Mohammad Dashti, Qom: Amir al-momenin Research Institute, 2012.

Alusi, Mahmoud, Roh al-Ma'ani fi tafsire al-Qur'an al-Azim, the research of Ali Abdul Bari, Beirut: Dar al-Kabul al-elmiyah, 1415.

Termazei, Mohammad bin Isa, Sonan al-Termezi, the research of Abd Al-Rahman Mohammad ben Osman, Beirut: Dar al-fekr, 1043.

Tofighi, Hossein, Familiarity with the Great Religions, Seventh Edition, Qom: samt, 2005.

Javadi Amoli, Abdullah, Tasnim, Qom: Esra, 1378.

Khomeini, Ruhollah, Vahdat from Imam Khomeini's point of view, Tehran: Institute for the regulation and publishing of works of Imam, 2007.

Sobhani, Jafar, The Introduction to New Issues in kalam, Qom: Imam Sadiq Institute, 1375.

Rashedi, Hassan, prayers, second edition, Tehran: Headquarters of the prayer, 1380.

Zamani, Karim, Minagar Eshq, Tehran: Ney Pablication, 1382

Sa'di Shirazi, Abu Mohammad Moshrefo al-ddin, Golestan, Correction and Explanation of Gholam Hossein Yousefi, Tehran: Goteh, 1368.

Seyyed Qtb, Fi Zalal al-Quran, Seventeenth Edition, Beirut: Dar Al-Shorogh, 1412.

Sadeghi, Hadi, An Introduction to New Kalam, Qom: Maaref Pablikation, 2003.

Tabatabaei, Mohammad Hussein, Tafsir al-Mizan, translated by Seyyed Mohammad Bagher Mousavi Hamedani and his colleagues, qom: Allameh Tabataba'i Scientific and Contemporary Foundation, 1363.

Tabrisi, Fazl ibn Hasan, Majma al- Bayan, Qom: Dar al-Maarefah, not time.

Tabari, Mohammad bin Jarir, Jame al-Bayan Fi Taavil al-Quran (15 volumes), Beirut: Dar al-Fakr, 1408.

Feyze Kashani, Mulla Hasan, Tafsir al-SSafi, Tehran: Sadra Publication, 1415.

Culayni, Mohammed ibn Ya'qub, Osule Kafi, Translation and Explanation by Javad Mostafavi, Tehran: Ahl al-Beyt, Beita, not time.

Mesbah Yazdi, Mohammad Taghi, Theology of the Qur'an, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute, 1378.

Motahhari, Morteza, Mutual Services of Islam and Iran, Thirty-Sixth Edition, Tehran: Sadra, 2008.

Motahari, Morteza, Collection of Works, volumes 1 and 4, Qom: Sadra, 1372.

Makarem Shirazi, Nasser. Tafsire Nemone, Tehran: Dart al-Eslamiyah, not time.

Hume, Robert, The World's Religions, Translation: Abdul Rahim Guahi, Tehran: The Office of the Publishing of Islamic Culture, 1374

Seal, Culture, Philosophy of Zartosht, Fourth Edition, Tehran: Khorram Publication, 2002.

## **A Study on Holy Quran Principles about Enjoying Religious Differences**

Abbas Bakhshandeh Bali: Assistant Professor, Islamic Studies, Islamic Azad University, Qa'em Shahr Branch, Mazandaran

Mohammad Ibrahim Bakhshandeh: Assistant Professor, Islamic Azad University, Qa'em Shahr Branch, Mazandaran

### **Abstract**

It's about centuries that enemies and arrogant countries set disunity and conflict amongst religions and Islamic tribes as their main strategy against Middle East; unfortunately war and Muslims' slaughter news have been the main headline of the media all around the world because of some Islamic nations and governments' inattention and carelessness. Existence of differences and dissimilarities is natural and many advantages would be achieved because of these differences from Quran's viewpoint. This research has been done with descriptive – analytical method and intends to study Quran's principles on avoiding disunity among Islamic tribes and religions; it concludes that these differences are introductions and never should be the final aim; human's duty is to decrease the differences and avoid disunity.

Keywords: Holy Quran, Islamic religions, differences, unity.